

Зазимко О. В. Особливості формування індивідуального досвіду юнаків. *Досвід особистості: теорія і практика. Збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 лютого 2020 р., м. Ніжин) / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. [283 с.] С. 73-78.*

Зазимко О. В.
кандидат психологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОСВІДУ ЮНАКІВ

Формування особистого досвіду в юнацькому віці залежить від ряду умов суб'єктивного і об'єктивного характеру, внутрішнього та зовнішнього плану. Результат різноманітних впливів на формування досвіду юнаків можна відстежити у плануванні ними свого майбутнього, постановці життєвих завдань, які вбачаються через призму розуміння та інтерпретації індивідуального досвіду. Життєві плани структурують майбутнє в смислового змісті, спрямовують вектор особистісного зростання саме сьогодні, в теперішньому часі, вимальовуючи сюжет особистісного майбутнього.

Хронологічні межі юнацтва в психологічній літературі визначаються по-різному. Найчастіше психологи виділяють ранню юність, або старший шкільний вік (14-15 – 17-18) і пізню юність (від 18 до 23-25 років).

Психологічний зміст етапу юності пов'язується з інтенсивним розвитком самосвідомості та інтелектуальним дозріванням. Постають соціальні проблеми необхідності вибору життєвої орієнтації, розв'язання завдань професійного самовизначення і включення в більш багатоаспектне життя суспільства.

На створенні сюжету особистісного розвитку відбиваються особливості розуміння та інтерпретації людиною власного життєвого досвіду, які почасти пов'язані з наявними когнітивними можливостями. Новоутворенням юнацького віку в формуванні психічних процесів є розвиток абстрактного і логічного мислення. Мислення у юнаків, порівняно з попереднім віковим періодом, стає більш організованим і послідовним, обґрунтованим і критичним. Саме для цього віку характерне вживання епітетів продуктивного мислення: проникливість, критичність, швидкість тощо. Юнаки та дівчата мають можливість оволодівати науковими способами пізнання, високим рівнем узагальнення, абстрагування, здобувають тенденцію до причинно-наслідкового пояснення явищ, уміння доводити свої погляди, аргументувати власні думки. Пізнавальні інтереси стають більш диференційованими, широкими і довільними.

Проте специфіка інтелектуальної зрілості особистості полягає в тому, що знання й розуміння про всі об'єктивні явища та властивості предметів переломлюються крізь призму індивідуальних, особистісних вражень, призму індивідуально-пізнавального досвіду. В юнацькому віці така зрілість продовжує активно формуватись. В. А. Роменець вказував, що “індивідуальна переробка вражень тут (в юнацькому віці – О.З.) 74 виявляється досить яскраво, і на перший погляд здається, начебто вона далеко відводить людину від дійсності. Проте цей відхід є водночас і проникнення в дійсність. Виявом прагнення до цього проникнення і є заперечення буденного. Інакше кажучи, виступ проти буденності є зворотною стороною палкого поривання до нового, в чому виявляється “дух заперечення” і “дух творчості” [5, с. 63]. Вказані особливості розвитку пізнавально-когнітивної сфери в цьому віці зумовлюють типовість футуристичних сюжетів, серед яких зустрічається не мало романтичних.

Окрім цього, дослідниками юнацького віку зазначається, що цей етап становлення особистості характеризується інтенсивним розвитком самосвідомості, адекватною оцінкою індивідуальних можливостей і суспільних умов. У цьому віці в процесі розвитку особистості окремі прояви самосвідомості стають центральними потребами особистості. Гостра актуалізація потреби в процесах самосвідомості часто проходить під впливом сильних емоційних переживань, на які багатий юнацький вік. Така потреба стимулює прагнення до самовдосконалення, цілеспрямованих змін своєї індивідуальності. Самосвідомість вже не просто віддзеркалює особливості формування особистості, а й сама значно впливає на процес її становлення. Якісні характеристики цього етапу в значній мірі будуть визначати подальший розвиток особистості в цілому.

Спрямованість саморозвитку визначається самопізнанням, яке з цього віку проходить не в рамках “Я і Інший”, а в рамках “Я і Я” [8]. Старшим школярам притаманна не завжди помітна складна внутрішня робота: прагнення управляти собою і розвиток почуття відповідальності, пошук життєвої перспективи та “примірка” їх на себе. У роботах С. Л. Рубінштейна є положення, що “Я” суб'єкта взагалі не може бути адекватно розкритим тільки через ставлення до самого себе [6]. Дійсно, реально ми завжди маємо два взаємопов'язаних ставлення – людина та буття, людина та інша людина. Такий підхід містить в собі можливості для вивчення особистості взагалі та юнацтва як етапу її становлення. Для старшокласників характерна потреба зайняти внутрішню позицію дорослої людини, що передбачає суттєву перебудову особистості, спрямованої на вироблення нової ідентичності, щоб відповісти на питання “який Я?” [1]. Юність – пора формування світогляду як системи поглядів на суспільство, природу, на принципи і правила поведінки.

Юнацький вік характеризується формуванням світогляду, поглибленням і більшою організованістю мотивів поведінки. Більш конкретно життєві завдання юнаки та дівчата ставлять стосовно суспільної і

навчальної діяльності, вибору професії, роботи з самовдосконалення. Їх все більше турбує питання сенсу життя.

Взагалі вважається, що до повноцінного становлення особистості призводять пошуки і сумніви, характерні для юнацького віку. Ті, хто пройшов через них, стають у більшій мірі незалежними, творчо підходять до справи, володіють більш глибоким мисленням, яке дозволяє приймати 75 самостійні рішення в складних ситуаціях, порівняно з тими, у кого процес формування особистості проходить в цей час гладко.

Юнацький вік – це період усталення ціннісних орієнтацій, які є однією з важливих психологічних характеристик зрілої особистості. Фактично – це проблема сенсу людського існування.

Ціннісні орієнтації, які є одним із центральних особистісних утворень, виражають свідоме відношення людини до соціальної зрілості, а тому визначають широку мотивацію її поведінки та чинять суттєвий вплив на всі сторони її діяльності (Б. Г. Ананьев, І. С. Кон та ін.). Таким чином, розвиток ціннісних орієнтацій тісно пов'язаний з розвитком спрямованості особистості.

У ряді досліджень зазначається, що юнацький вік сензитивний для утворення ціннісних орієнтацій як стійкої властивості особистості, що сприяє становленню світогляду й означає особливості ставлення до навколишньої дійсності (Н. А. Волкова, В. Д. Єрмоленко, Б. С. Круглов, А. С. Шаров та ін.). Завдяки прагненню до самовдосконалення, через власну діяльність особистість виступає “як суб’єкт власного розвитку, що свідомо обирає свій подальший життєвий шлях, готуючись до тої діяльності, за допомогою якої вона збирається знайти своє місце у суспільному трудовому житті та активно змінювати умови, обставини свого життя” [4, с. 115].

Провідна проблема юнацького віку – проблема сенсу життя – призводить до осмислення глобальних питань, пов'язаних з особистісними цінностями та смислами, з духовним розвитком суб’єкта. Важливим є визначення підвалин формування єдиної картини світу, в якій нерозривні наукове та соціальне, технічне й гуманітарне, особистісне й суспільне та індивідуальний стиль мислення.

Ґрунтуючись на власній картині світу, юнаки вирішують проблему професійного самовизначення. Хоча ще рано для цього віку говорити про стійкість професійної самосвідомості, та, безперечно, основи такої свідомості вже закладаються, і в період пізньої юності можна говорити про їх міцність. Професійне самовизначення і перетворення професії в форму індивідуального життя – найважливіші механізми формування людської особистості як активного, діяльного, а значить і відповідального суб’єкта.

У ранньому юнацькому віці з’являється усвідомлення неперервності і наступності часу. Тема майбутнього стає головним виміром у постановці життєвих завдань та самоздійсненні сьогодні. Теперішнє набуває смислу як підґрунтя майбутнього і закладає базу для побудови реальних життєвих планів.

З огляду на описані психологічні особливості розвитку особистості в юнацькому віці та ґрунтуючись на розумінні особистості у контексті постнекласичної психології [7] і результатах емпіричного дослідження, проаналізовано особливості цільової спрямованості групи успішних студентів. 76

Частина їх життєвих завдань, а саме 8 %, за прогнозом самих юнаків не збудеться, але вони дозволяють собі мріяти. 17 % завдань вже реалізовані, і їх позитивні надбання, на думку студентів, будуть супроводжувати впродовж життя. 26 % життєвих завдань розраховані на близьку перспективу, 17 % – на середню і 33 %, звичайно, – на далеку перспективу. Отже, юнацький вік дійсно спрямований на перспективу, оскільки рівно третина їх життєвих завдань повинна реалізуватись, як вони сподіваються, в далекому майбутньому.

Виконуючи графічний тест Котла на часову перспективу, 86 % студентів перевагу надали також майбутньому. Втім, третина їх найменше значення відводить теперішньому часу, недооцінюючи події, що відбуваються з ними сьогодні. Теперішній час юнацтва існує переважно у згорненому вигляді, інколи лише межею між минулим і майбутнім. Втім, варто зауважити, що насиченість теперішнього часу різнобарвною подієвістю забезпечує більш повноцінне його переживання та переопрацювання, що призводить до більш глибокого розуміння та інтерпретації власного життєвого досвіду.

Стосовно сфер реалізації життєвих завдань, то найбільше життєвих планів пов'язано з особистісною сферою (37 %), потім із сферою самоздійснення (19 %) та професійною сферою (13 %). 10 % життєвих завдань пов'язані з сімейною сферою, як з своїм майбутнім подружжям, бажаними дітьми, так і своїми батьками. По 6 % життєвих завдань належать до соціальної та матеріальної сфери, і по 5 % – до дружньої та кохання. Цікаво, що планування особистісної і професійної сфер є взаємовиключними ($p \leq 0,05$), тобто професійні життєві завдання частіше не пов'язуються з особистісними.

Досягнення життєвих завдань в особистісній сфері в основному передбачається у недалекому майбутньому, тобто плани особистісного характеру належать до близької перспективи ($p \leq 0,01$), і не властиві далекій ($p \leq 0,01$), проте плани з самоздійснення в близькій перспективі відсутні ($p \leq 0,05$), а переміщуються до далекої перспективи здійснення ($p \leq 0,01$).

Вдалося також встановити, що студенти схильні до нейротизму надають перевагу життєвим завданням у сфері професійних та навчальних надбань ($p \leq 0,001$). Особи, відкриті новому досвіду, не ставлять перед собою тих завдань, які, на їх думку, не можуть здійснитись, є нереальними ($p \leq 0,05$), нереальні життєві завдання не планують і особи, відповідальність за здійснення яких вони беруть виключно на себе ($p \leq 0,05$), а більш добросовісні студенти, ті що більш схильні до згоди з думкою значимого оточення, менше переживають над невиконанням власних життєвих планів ($p \leq 0,05$).

Важлива роль у постановці життєвих завдань належить тому, як оцінює себе особистість юнацького віку сьогодні, як вона розставляє пріоритети, що визначає сюжет її життя. 77

Спрямованість саморозвитку визначається самопізнанням. Одним з механізмів присвоєння окремим індивідом людської сутності є ідентифікація як частково усвідомлюваний психічний процес уподібнення себе іншій людині чи групі людей. Механізм ідентифікації присутній у становленні особистості з раннього дитинства і поступово розвивається від примітивного бажання "бути таким як ...", до більш складних суб'єктивно контрольованих форм. Ідентифікація сприяє встановленню глибокого емоційного зв'язку з іншою людиною або групою людей, відчуттю причетності, об'єднаності з ними. У результаті, можуть бути перейняті не тільки риси й особливості характеру окремої особистості, а й норми, цінності, зразки поведінки певної групи, а також світової культури в цілому (етнічна самоідентифікація).

У той же час, ідентифікація як і рефлексія є способом, який дозволяє людині подивитися на себе "з боку", зрозуміти саму себе. Для такого способу ідентифікації людина в своєму розпорядженні має емпатію.

Цей інший бік ідентифікаційного процесу забезпечується перенесенням своїх почуттів і мотивів на іншого. Давня форма ідентифікації – антропоморфізм, що полягає в проєкції своїх властивостей на іншого (в тому рахунку предмети, явища тощо), дозволяє своєрідно пізнавати світ. Тому більш важливими питаннями у формуванні індивідуального досвіду є можливість не іманентного (що залишається всередині меж можливого досвіду), а трансцендентного розуміння досвіду іншого і, як результат, власного життєвого досвіду.

Мова йде про можливість "відокремлення від іншого". Але відокремлення в цьому сенсі розглядається не як механізм відстоювання окремим індивідом своєї природної і людської сутності, не як лише переживання суб'єктом певної своєї відстороненості від об'єкта відокремлення, а як визнання індивідуальності іншої особистості. Таке "відокремлення" можна називати "рефлектуючим відособленням" [3].

Таким чином, основним механізмом за допомогою якого відбувається збагачення і розширення життєвого досвіду людини є рефлексія. Саме рефлексія розглядається як механізм оцінювання людиною свого життєвого світу, його ціннісно-сміслового змісту і змін, які в ньому відбуваються. Але об'єкти рефлексування та її рівень можуть бути різними.

Звичайно, в ранньому юнацькому віці чужі життєві історії не можуть осібно сприйматися від власних історій особистості. Це досить складний механізм розуміння та інтерпретації власного досвіду, яким не завжди володіє людина й зрілого віку. Проте, на кінець юнацького віку, особистість може набути досвіду, що дозволяє їй стати в позицію поза знаходження (за М. М. Бахтіним) або рефлексивну позицію (за П. Г. Щедровицьким), що вказує на більш високий рівень розуміння власного життєвого досвіду.

Даний рефлектуючий процес об'єднує (поглинає) і досвід іншого

(суб'єкт розуміння "стає на точку зору іншого") та власний досвід індивіда 78 (суб'єкт породжує свої власні погляди). Такий спосіб розуміння можливий лише тоді, коли індивід володіє специфічними засобами розуміння і певними комплексними уявленнями, що виробляються з метою об'єднання різних "точок зору" і різних діяльнісних позицій [12]. До тих пір, поки такі засоби не доступні, індивід завжди стоїть перед дилемою: "закритися" від одержуваної інформації від іншого (індивіда, суспільства, себе як об'єкта розуміння), або відмовитися від своєї власної позиції і пов'язаних з нею уявлень.

Література:

1. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. Вопросы психологии. 1979. №4. С. 23–34.
2. Дискурсивні технології самопроекування особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелевої. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. 170 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>.
3. Зазимко О. В. Рефлектирующее обособление как механизм понимания и интерпретации личностного опыта в юношеском возрасте. Актуальні проблеми психології : Психологічна герменевтика. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. Том II, вип. 7. С. 143–154.
4. Костюк Г. С. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1988. 304 с.
5. Роменець В. А. Психологія творчості. Київ : Вища школа, 1971. 248 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : ПитерКом, 1998. 688 с.
7. Чепелева Н. В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии. Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика. Київ : ДП "Інформаційно-аналітичне агенство", 2010. Т. 2, вип. 6. С. 15–24.
8. Чеснокова И. И. Особенности развития самосознания в онтогенезе. Принцип развития в психологии. Москва : Наука, 1978. С. 316–337.
9. Щедровицкий Г. П. Избранные труды. Москва : Шк.Культ.Полит., 1995. 800 с.